پوهنتون پولی تخنیک کابل
مجله علم و تکنالوژی
جلد ۵۴- شماره ۱
سال ۱۴۰۵ – هـ.ش
P-ISSN: 2305 - 896X
KPU-JST
تاریخ دریافت اثر: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰
تاریخ قبولی اثر: ۱۴۰۵/۰۲/ ۲۱

بررسی وضعیت خدمات شهری در ساحات غیر پلانی شهر کابل

حسیب شاه وزیری [۱*]، پوهنیار محمد شفیق صدیقی[۲]، پوهندوی محمد یونس وفا[۳]
۱- فارغ التحصیل ماستری برنامه پلانگذاری و طراحی شهری پوهنتون پولی تخنیک کابل
ایمیل: haseebshah.waziri@yahoo.com
۲- استاد دیپارتمنت شهرسازی، پوهنتون پولی تخنیک کابل، ناحیه ۵، کابل، افغانستان
ایمیل: shafiq.seddiqi73@gmail.com
۳- استاد دیپارتمنت شهرسازی، پوهنتون پولی تخنیک کابل، ناحیه ۵، کابل، افغانستان
ایمیل:yonuswafa@gmail.com

خلاصه

رشد سریع جمعیت و گسترش بی رویه مناطق مسکونی در شهر کابل، منجر به شکل‌گیری گسترده ساحات غیرپلانی گردیده است؛ مناطقی که معمولا خارج از چهارچوب برنامه‌ریزی پلان شده شهری توسعه یافته و از دسترسی به خدمات اساسی شهری مانند آب، برق، شبکه فاضلاب، مدیریت زباله، حمل‌ونقل، آموزش و خدمات صحی محروم اند. این مقاله با هدف تحلیل وضعیت موجود خدمات شهری در ساحات غیر پلانی شهر کابل نگاشته شده و تلاش دارد تا با استفاده از داده‌های میدانی و تحلیل کیفی و کمی، تصویر روشنی از چالش‌ها، پیامدها و فرصت‌های ارتقاء وضعیت این نواحی ارائه دهد. نگارش مقاله با رعایت اصول علمی و تولید محتوای اصیل انجام شده. روش تحقیق به صورت ترکیبی است و از ابزارهایی چون پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده میدانی بهره گرفته شده است. یافته ها نشان می‌دهد که نبود سند مالکیت، ضعف در هماهنگی نهادی، کمبود بودجه و بی‌توجهی به عدالت فضایی از عوامل اصلی در ناکامی خدمات‌رسانی به این مناطق می‌باشند. مقاله در پایان، راهکارهایی مبتنی بر تجارب موفق و اصول شهرسازی مشارکتی ارائه می‌نماید.

کلمات کلیدی: خدمات شهری، ساحات غیر پلانی، شهرسازی مشارکتی، عدالت فضایی، کابل

مقدمه :

شهر کابل در دو دهه اخیر شاهد تحولات گسترده‌ای در عرصه رشد شهری و مهاجرت‌پذیری بوده است. با توجه به کمبود عرضه مسکن پلانی، هزاران خانواده به‌گونهٔ خودسرانه در نواحی بدون برنامه‌ریزی سکنی گزیده‌اند. این رشد نامتوازن باعث ایجاد فشار مضاعف بر منابع و خدمات شهری گردیده است. هدف این مقاله بررسی وضعیت موجود خدمات شهری در ساحات غیرپلانی شهر کابل و ارائه راهکارهایی برای بهبود آن می‌باشد. این بخش به معرفی مسأله، ضرورت تحقیق و اهداف پژوهش پرداخته و ساختار مقاله را معرفی می‌نماید. از دیدگاه برنامه‌ریزی شهری، ساحات غیر پلانی نتیجه کمبودهای اقتصادی، اجتماعی و نهادی در مدیریت توسعه شهری محسوب می‌گردند. نبود برنامه‌ریزی مشارکتی، ضعف در تطبیق پلان های شهری، و افزایش فقر شهری از عواملی هستند که زمینه رشد این نواحی را مساعد ساخته‌اند. در کابل، این وضعیت با بازگشت مهاجرین، بی‌ثباتی اقتصادی و مهاجرت داخلی تشدید شده است. توسعه‌ی ساحات غیرپلانی نه تنها باعث تخریب محیط زیست و کاهش کیفیت زندگی ساکنان گردیده، بلکه موجب نابرابری های عمیق فضایی در توزیع خدمات شده است. دسترسی ناعادلانه به آب آشامیدنی، برق، فاضلاب، آموزش و صحت، نشانگر شکاف جدی میان ساحات پلانی و غیر پلانی در کابل است. در کنار پیامدهای منفی، ساحات غیر پلانی دارای پتانسیل‌های اجتماعی و اقتصادی نیز هستند. انسجام اجتماعی، همکاری بین خانواده‌ها، و ساختارهای خودساخته محلی می‌توانند به عنوان بسترهایی برای طرح‌های بهسازی و مشارکت محور مورد استفاده قرار گیرند. در صورتی که دولت و نهادهای مربوطه این نواحی را به رسمیت بشناسند و سیاست‌های ادغام شده توسعه‌ای را به کار گیرند، می‌توان وضعیت خدمات شهری را در این مناطق به‌گونه مؤثری ارتقاء بخشد [1].

اهداف تحقیق :

اهداف تحقیق در این پژوهش، اهداف مشخصی به منظور بررسی دقیق وضعیت خدمات شهری در ساحات غیر پلانی شهر کابل تعیین شده است. این اهداف به شرح زیر می‌باشند:

1. شناسایی میزان دسترسی ساکنان ساحات غیر پلانی به خدمات اساسی شهری مانند آب، برق، فاضلاب، آموزش و صحت.
2. تحلیل علل ساختاری و نهادی کمبود خدمات شهری در این مناطق.
3. بررسی نقش ساختارهای محلی، شوراها و نهادهای اجتماعی در بهبود وضعیت خدمات.
4. استخراج چالش ها و فرصت های ارتقاء وضعیت خدمات شهری با تکیه بر داده‌های میدانی و تجربه‌های بومی.
5. ارائه راهکارهای مبتنی بر اصول عدالت فضایی و شهرسازی مشارکتی برای بهبود وضعیت خدمات در این نواحی.

پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق مطالعه ساحات غیر پلانی در ادبیات شهرسازی جهانی، یکی از موضوعات کلیدی در دهه‌های اخیر محسوب می‌شود. سازمان UN-Habitat در گزارش جهانی خود در سال (2003) ساحات غیر پلانی را به عنوان یکی از چالش‌های عمده توسعه پایدار در شهرهای در حال توسعه معرفی کرده است. این سازمان بر اهمیت به‌کارگیری رویکردهای بهسازی مشارکتی تأکید نموده است. در هند، برنامه‌هایی مانند

(Urban Renewal Mission (JNNURM (Jawaharlal Nehru National) نشـان داد کـه بـا تلفیـق نهادهـای دولـتی و مشـارکت جامعـه محـلی، می‌تـوان دسـترسی بـه خدمـات اسـاسی را در مـحلات غیـرپلانی افزایـش داد. در کشـورهای افریقـایی ماننـد کینیـا و نیجریـه نیـز، پروژه‌هـایی بـرای ارتقـاء سیسـتم‌های فـاضلاب، بـرق و بهداشـت در نـواحی غیـرپلانی اجـرا شـده‌اند کـه نتایـج مثبـتی بـه همـراه داشـته‌اند[2].

در افغانسـتان، اگرچـه ادبیـات علـمی در ایـن حـوزه محـدود اسـت، امـا اسـنادی چـون «تحلیـل شـهری کابـل» توسـط UN-Habitat (2018) و «خـط مـشی رسمی‌سـازی سـاحات غیـرپلانی» وزارت شهرسـازی و اراضی در سـال (1400) تصویـری نسـبی از وضعیـت خدمـات و فرصت‌هـای موجـود در ایـن مناطـق ارائـه داده‌انـد. ایـن منابـع بـر نبـود سیسـتم منظـم ثبـت زمیـن، ضعـف در هماهنـگی میـان نهادهـای ذی‌ربـط، و نبـود بودجـه کافی بـرای زیرسـاخت‌های خدمـاتی تأکیـد دارنـد.

در جدول زیر، خلاصه‌ای از مهم‌ترین مطالعات داخلی و بین‌المللی مرتبط ارائه شده است:

شماره	منبع	کشور / نهاد	نکات کلیدی
1	UN-Habitat (2003)	بین‌المللی	اهمیت بهسازی ساحات با مشارکت جامعه محلی
2	Payne & Majale (2004)	بریتانیا / جهانی	مدل‌های حقوقی زمین و بهبود خدمات برای اقشار آسیب‌پذیر
3	UN-Habitat (2018)	افغانستان	تحلیل ساختاری ساحات کابل و چالش‌های خدمات‌رسانی
4	وزارت شهرسازی و اراضی (1400)	افغانستان	سیاست پلان سازی ساحات غیر پلانی و ضعف نهادهای اجرایی
5	JNNURM Program (2010)	هند	تجربه ادغام خدمات شهری در محلات فقیرنشین با مدیریت چندسطحی
6	ADB Urban Upgrading Report	آسیا / اقیانوسیه	نقش بودجه‌گذاری هدفمند و ظرفیت‌سازی محلی در ارتقاء خدمات

جدول1: تحقیقات و سیاست های کشور های ملی و بین المللی در مورد ساحات غیرپلانی

روش تحقیق

روش تحقیـق بـرای رسیـدن بـه اهـداف ایـن تحقیـق، از رویکـرد تحقیـق ترکیـبی (Mixed-Methods Research) بهـره گرفتـه شـده اسـت؛ بـه ایـن معنـا کـه هـم روش‌هـای کـمی و هـم کیـفی بـرای گـردآوری و تحلیـل داده‌هـا مـورد اسـتفاده قـرار گرفته‌انـد. ایـن رویکـرد بـه محقـق اجـازه می‌دهـد تـا ضمـن بـررسی آمـاری وضعیـت خدمـات شـهری، بـه تحلیـل عمیق‌تـر زمینه‌هـای اجتمـاعی، نهـادی و مدیریـتی مرتبـط نیـز بپـردازد.

در بخـش کـمی، از ابـزار پرسـش‌نامه سـاختاریافته اسـتفاده گردیـد کـه در میـان 150 خانـوار سـاکن در نـواحی غیـرپلانی شـهر کابـل توزیـع شـد. ایـن پرسـش‌نامه‌ها شـامل سـؤالاتی دربـاره دسـترسی بـه آب، بـرق، فـاضلاب، زبالـه، آمـوزش و خدمـات صـحی بـود. داده‌هـای به‌دسـت‌آمده بـا اسـتفاده از نـرم افـزار Excel و GIS تحلیـل گردیـد تـا وضعیـت رضایت‌منـدی و میـزان بهره‌منـدی از خدمـات اندازه‌گیـری شـود.

در بخـش کیـفی، از مصاحبه‌هـای نیمه‌سـاختاریافته بـا کارشناسـان امـور شـهری، نماینـدگان جامعـه محـلی، و

مسئولان شاروالی استفاده شده است. همچنین مشاهده میدانی در چندین ناحیه غیرپلانی شامل ناحیه 13، ناحیه 17 و بخشی از ناحیه 8 انجام شد تا وضعیت واقعی محیط و زیرساخت‌ها ثبت گردد. داده‌های کیفی به روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) بررسی شده و الگوهای تکرارشونده در گفتار پاسخ دهندگان استخراج گردیده است.

همچنین برای تقویت اعتبار تحقیق، از روش (اعتبارسنجی هم زمان) استفاده شد؛ بدین معنا که یافته‌های کمی با نتایج کیفی تطبیق داده شد تا درستی و جامعیت تحلیل‌ها افزایش یابد. روش نمونه‌گیری در تحقیق، به صورت هدفمند (Purposeful Sampling) انتخاب شده و تنوع جغرافیایی و اقتصادی-اجتماعی نمونه‌ها در نظر گرفته شده است.

یافته ها و موضوعات دریافت شده از تحقیق

نتایج حاصل شده موضوع این تحقیق بر بررسی وضعیت ارائه خدمات اساسی شهری در ساحات غیر پلانی شهر کابل تمرکز دارد. این ساحات که اغلب بدون رعایت معیارهای پلانی شهرسازی شکل گرفته‌اند، بخش قابل توجهی از جمعیت شهری کابل را درخود جای داده‌اند. مطابق گزارش UN-Habitat (2018)، بیش از 70% از جمعیت کابل در ساحاتی غیرپلانی زندگی می‌کنند که اغلب از دسترسی به خدمات پایه شهری محروم‌اند [3].

ساحات غیرپلانی شهر کابل به مناطقی اطلاق می‌شود که رشد و توسعه آن‌ها خارج از چارچوب نقشه‌های رسمی شهرسازی، پلان جامع شهری و مقررات ساختمانی صورت گرفته و فاقد برنامه‌ریزی منظم، خدمات شهری استاندارد، و نظارت نهادهای رسمی می‌باشند. این ساحات معمولاً توسط مردم بدون مجوز رسمی ایجاد شده‌اند و اکثراً در پاسخ به کمبود مسکن، مهاجرت‌های گسترده، و ضعف مدیریت شهری شکل گرفته‌اند.

مسئله اصلی تحقیق، بررسی میزان دسترسی ساکنان این نواحی به خدمات پایه مانند آب آشامیدنی، برق، سیستم فاضلاب، جمع‌آوری زباله، آموزش و خدمات صحی است. این موضوع پیشتر در گزارش‌های مختلف از جمله (تحلیل شهری کابل) (UN-Habitat, 2018) و خط مشی رسمی‌سازی ساحاتی غیرپلانی وزارت شهرسازی افغانستان در سال (1400) نیز برجسته شده بود، اما داده‌های جامع میدانی در مورد وضعیت خدمات در این مناطق همچنان نادر است.

نتایج بارز حاصل‌شده از تحلیل داده‌های میدانی در این تحقیق حاکی از آن است که:

1. تنها حدود 38% از ساکنان ساحاتی غیرپلانی به آب لوله‌کشی شهری دسترسی دارند و مابقی از منابع غیرپلانی یا تانکر استفاده می‌کنند[3].
2. دسترسی به برق شهری نیز محدود و غیرپایدار بوده و در حدود 52%خانواده‌ها به برق منظم دسترسی دارند [4]
3. بیش از 70% مناطق فاقد سیستم مؤثر فاضلاب‌اند و تخلیه سنتی فاضلاب رواج دارد [4].
4. سطح رضایت‌مندی از جمع‌آوری زباله در این مناطق بسیار پایین بوده و تنها در برخی نواحی شهرداری
5. خدمات نامنظم ارائه می‌دهد [5].
6. 47%کودکان این نواحی از دسترسی مناسب به نهادهای آموزشی محروم‌اند و در برخی موارد صنوف آموزشی در منازل شخصی برگزار می‌شود.

7. دسترسی به کلینیک‌های صحی نیز نابرابر و عمدتاً از طریق کلینیک‌های شخصی و غیرپلانی تأمین می‌شود [6].

این یافته‌ها نشان می‌دهد که شکاف شدیدی میان نواحی پلانی و غیرپلانی کابل در توزیع خدمات وجود دارد که این مسئله عدالت فضایی را به‌طور جدی به چالش می‌کشد. یکی از عوامل کلیدی در ناکامی سیستم خدمات‌رسانی، نبود سند مالکیت رسمی برای منازل در این نواحی می‌باشد که مانع از سرمایه‌گذاری نهادهای دولتی و خصوصی می‌گردد(Payne & Majale, 2004) همچنین، ضعف هماهنگی نهادی، پراکندگی صلاحیت‌ها، و کمبود بودجه از دیگر موانع اصلی هستند.

در ادامه، مقاله بر لزوم بازنگری در سیاست‌گذاری شهری، اتخاذ رویکردهای مشارکتی، و بهره‌گیری از تجارب موفق در سایر کشورها تأکید می‌کند تا زمینه برای بهبود وضعیت این نواحی فراهم گردد. موضوع این تحقیق بر بررسی وضعیت ارائه خدمات اساسی شهری در ساحاتی غیرپلانی شهر کابل تمرکز دارد. این ساحات که اغلب بدون رعایت معیارهای رسمی شهرسازی شکل گرفته‌اند، بخش قابل توجهی از جمعیت شهری کابل را در خود جای داده‌اند. مسئله اصلی تحقیق، بررسی میزان دسترسی ساکنان این نواحی به خدمات پایه مانند آب آشامیدنی، برق، سیستم فاضلاب، جمع‌آوری زباله، آموزش و خدمات صحی است.

در اینجا بیشتر تمرکز بالای چهار نوع خدمات اساسی شهری (آب آشامیدنی، برق، سیستم فاضلاب و دفع زباله و خدمات آموزش و صحت) صورت گرفته است

وضعیت آب آشامیدنی

دسترسی به آب آشامیدنی سالم و کافی یکی از حقوق اساسی انسانی و شاخص‌های مهم رفاه شهری به شمار می‌رود. با این حال، در شهر کابل – به‌ویژه در ساحات غیرپلانی که بیش از 70 درصد ساختار شهری را تشکیل می‌دهند – این نیاز اولیه با چالش‌های گسترده و عمیق مواجه است [7].

این مناطق که در نتیجه‌ی مهاجرت‌های بی‌رویه، رشد غیرکنترل‌شده‌ی جمعیت، و ضعف در برنامه‌ریزی شهری گسترش یافته‌اند، از نظر دسترسی به خدمات زیربنایی، به‌ویژه آب آشامیدنی، در وضعیت نگران‌کننده‌ای قرار دارند [8].

ساکنان این ساحات معمولاً برای تأمین آب مورد نیاز خود به چاه‌های دستی، چاه‌های نیمه‌عمیق خصوصی، تانکرهای سیار و در برخی موارد به منابع سنتی مانند کاریزها یا چشمه‌ها متکی‌اند. اکثر این منابع فاقد معیارهای بهداشتی و مهندسی بوده و به‌دلیل مجاورت با چاه های فاضلاب در معرض آلودگی شدید قرار دارند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در بسیاری از این مناطق، چاه‌های دستی کم‌عمق و بدون محافظت در فاصله‌ی کمتر از حد مجاز حفر شده‌اند که خطر ابتلا به بیماری‌های همه گیر مانند اسهالات و امثالهم را افزایش می‌دهد [9].

شماره	توضیحات	چالش‌ها
1	شرکت آبرسانی کابل‌واک به دلایل فنی و نبود زیرساخت در این مناطق فعالیت ندارد.	نبود شبکه رسمی آب‌رسانی
2	نزدیکی چاه‌ها با چاه فاضلاب، نبود فاضلاب بهداشتی و آلودگی سطحی.	آلودگی منابع آب
3	خانواده‌ها برای تأمین آب با تانکر، هزینه زیاد پرداخت می‌کنند که گاهی بیش از توان مالی‌شان است.	هزینه بلند تانکرها
4	استفاده بی‌رویه و ضایعات آب در نبود آموزش عمومی.	کمبود فرهنگ استفاده بهینه

جدول2: وضعیت آب آشامیدنی در ساحات غیرپلانی شهر کابل را توضیح می دهد منبع: (UN-Habitat (2023

در غیاب سیستم رسمی آبرسانی شهری و نظارت دولت، بازارهای غیررسمی تأمین آب شکل گرفته‌اند که اغلب با هزینه‌های بالا و کیفیت پایین همراه‌اند. خانواده‌های کم‌درآمد مجبور می‌شوند بخش بزرگی از درآمد ماهانه‌شان را صرف خرید آب از تانکرهای تجارتی کنند، در حالی‌که کیفیت این آب‌ها به‌ندرت آزمایش می‌شود(MUDL, 2021) . از سوی دیگر، استفاده‌ی بی‌رویه و غیرمسئولانه از منابع زیرزمینی بدون مدیریت علمی منجر به کاهش شدید سطح آب‌های زیرزمینی کابل گردیده است؛ به‌طوری‌که طبق داده‌های بانک جهانی، سالانه بین 3 تا 5 متر کم شدن سطح آب در این شهر ثبت می‌شود [4].

منبع: گزارش‌های رسمی شرکت آبرسانی کابل‌واک.

گراف 1: مقایسه منابع آب آشامیدنی در ساحات پلانی و ساحات غیرپلانی شهر کابل

وضعیت بحرانی آب در ساحات غیرپلانی تنها یک مسئله فزیکی یا تخنیکی نیست، بلکه ابعاد اجتماعی، اقتصادی و محیط زیستی نیز دارد. از یک سو، نبود آب سالم سلامت عمومی را تهدید می‌کند و از سوی

دیگر، باعث افزایش اختلافات محلی، مهاجرت‌های داخلی جدید، و فشار مضاعف بر خدمات صحی می‌گردد.

در نتیجه، رسیدگی به این بحران مستلزم رویکردی چندبُعدی است که شامل توسعه‌ی زیربناهای رسمی، مشارکت مردم محل، اصلاح قوانین مربوط به مدیریت منابع آب، و تقویت ظرفیت نهادهای خدمات‌رسانی شهری باشد.

وضعیت برق‌رسانی

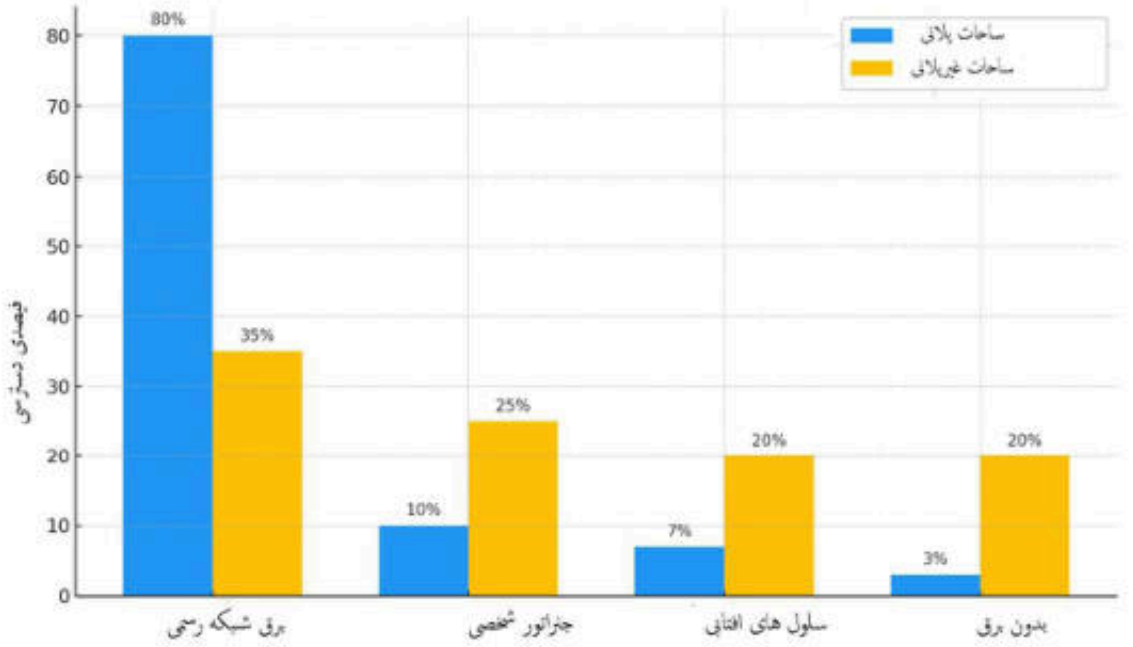
در کشورهای در حال توسعه، دسترسی به خدمات زیربنایی مانند برق یکی از شاخص‌های اصلی عدالت شهری و کیفیت زندگی محسوب می‌شود. در شهر کابل، رشد سریع جمعیت، مهاجرت‌های داخلی و توسعه‌ی بی‌رویه‌ی فزیکی شهر، منجر به گسترش بی‌سابقه‌ی ساحات غیرپلانی شده است؛ مناطقی که غالباً خارج از محدوده برنامه‌ریزی شهری شکل گرفته‌اند و از دسترسی مناسب به خدمات عمومی از جمله برق محروم‌اند. بر اساس یافته‌های پژوهشی، حدود 70 تا 80 درصد از جمعیت کابل در این گونه مناطق زندگی می‌کنند که ساختار آن‌ها فاقد زیرساخت‌های اساسی مانند شبکه منظم برق‌رسانی می‌باشد.

شماره	ساحات غیرپلانی (%)	ساحات پلانی (%)	نوع منبع برق
1	0.35	0.8	برق شبکه رسمی
2	0.25	0.1	جنراتور شخصی
3	0.2	0.07	سلول‌های آفتابی
4	0.2	0.03	بدون برق

منبع: DABS (Da Afghanistan Breshna Sherkat) – *Urban Electrification Update, 2023*

جدول3: وضعیت دسترسی به برق در ساحات پلانی و غیرپلانی شهر کابل به تفکیک نوع منبع

برق‌رسانی در این مناطق با چالش‌های گسترده‌ای مواجه است؛ از جمله ضعف در ظرفیت تولید، پراکندگی شبکه‌ها، محدودیت در انتقال، و عدم اولویت‌بخشی در برنامه‌ریزی شهری. کابل به‌طور عمده متکی بر واردات برق از کشورهای همسایه است، در حالی که شبکه توزیع در داخل شهر نه تنها فرسوده بلکه غیرهمگون و در بسیاری از ساحات غیرپلانی نیز اساساً غایب است. حتی در مناطقی که برق به‌طور رسمی در دسترس است، مشکلاتی چون کم بود ولتاژ، قطع مکرر و نوسانات شدید جریان برق از مسائل رایج به شمار می‌رود. در برخی نواحی، مشترکین با وجود مصرف ناچیز، فیش‌های برق سنگینی دریافت می‌کنند که فشار اقتصادی مضاعفی را بر خانواده‌های کم‌درآمد وارد می‌کند.

منبع: Observations from UN-Habitat Kabul Urban Assessment, 2023

گراف 2: مقایسه منابع برق در ساحات پلانی و ساحات غیرپلانی شهر کابل

علاوه بر آن، فرایند اتصال رسمی به شبکه برق در محلات غیرپلانی با بروکراسی پیچیده و هزینه‌های گزاف همراه است. این وضعیت بسیاری از خانواده‌ها را مجبور کرده است تا به شبکه‌های برق‌رسانی غیررسمی و یا ژنراتورهای دیزلی روی آورند که نه‌تنها پرهزینه بلکه آلوده کننده نیز هستند. در سال‌های اخیر، برخی ابتکارات کوچک‌مقیاس مانند مینی‌گریدهای خورشیدی یا دیزلی در نقاطی از کابل، مانند دشت‌برچی، راه‌اندازی شده‌اند؛ با این حال، این پروژه‌ها نتوانسته‌اند پاسخگوی نیاز گسترده باشند و اغلب به‌صورت خصوصی و غیرشفاف عمل می‌کنند

مسأله برق‌رسانی در ساحات غیررسمی نه‌فقط یک چالش فنی، بلکه یک بحران اجتماعی و اقتصادی نیز تلقی می‌شود. برق نامنظم موجب تضعیف نظام آموزش، اختلال در ارائه خدمات صحی، کاهش بهره‌وری اقتصادی و افزایش نارضایتی‌های عمومی می‌شود. پژوهش‌ها تأکید دارند که تحقق یک سیاست موفق برق‌رسانی در این مناطق مستلزم تلفیق برنامه‌ریزی شهری با سیاست‌گذاری انرژی، تقویت نهادهای محلی و مشارکت مردم در فرآیندهای تصمیم‌گیری است [10].

در نتیجه، حل چالش برق در ساحات غیرپلانی کابل مستلزم رویکردی یکپارچه و چندسطحی است که هم ظرفیت‌های زیرساختی را گسترش دهد و هم به عدالت اجتماعی در توزیع خدمات عمومی توجه نماید؛ این امر بدون بهره‌گیری از دانش تخصصی در عرصه‌های شهرسازی، انرژی و سیاست‌گذاری ممکن نخواهد بود.

خدمات فاضلاب و دفع زباله

در شهر کابل، با گسترش بی‌رویه‌ی ساکن‌گاه‌های غیرپلانی که عمدتاً خارج از چارچوب برنامه‌ریزی رسمی

قرار گرفته‌اند، برخورداری از خدمات فاضلاب و دفع زباله به‌شدت ناکافی است. فقدان زیرساخت‌های بهداشتی، ضعف مدیریت شهری و نبود فرهنگ شهروندی هم‌افزایی کرده‌اند تا بسیاری از ساکنان این مناطق، نه تنها به سیستم فاضلاب متصل نباشند بلکه به شکلی غیررسمی و خطرناک، زباله و فاضلاب خود را در محیط تخلیه کنند[11].

شماره	ساحات غیرپلانی(%)	ساحات پلانی (%)	نوع خدمات شهری
1	0.1	0.5	شبکه فاضلاب مرکزی
2	0.25	0.3	چاه جذبی صحی
3	0.4	0.1	چاه باز و غیر صحی
4	0.25	0.1	عدم سیستم دفع فاضلاب
5	0.15	0.6	جمع‌آوری منظم زباله
6	0.3	0.25	جمع‌آوری غیرمنظم زباله
7	0.25	0.1	سوزاندن یا دفن غیرصحیح
8	0.3	0.05	دفع آزاد زباله

منبع: وزارت امور شهرسازی و مسکن افغانستان، گزارش شهر کابل، 2022

جدول4: وضعیت خدمات فاضلاب و دفع زباله در ساحات پلانی و غیرپلانی شهر کابل

در این محلات، معمولاً آب خاکستری (مربوط به آشپزخانه و حمام) بدون پیش‌پردازش، به فاضلاب‌های روباز و کانال‌های خیابانی ریخته می‌شود که اغلب با زباله‌های انباشته‌شده مسدود شده‌اند. نبود سیستم لوله‌کشی فاضلاب و مخازن سپتیک استاندارد، باعث آلودگی شدید منابع سطحی و زیرزمینی می‌شود [11].

از لحاظ جمع‌آوری دنیای زباله‌های شهری، مطالعات نشان می‌دهند که تقریباً 30% تا 70%زباله تولیدشده در کابل به‌درستی جمع‌آوری نمی‌شود و میان باغ‌ها، خیابان‌ها، رودخانه‌ها و حاشیه شهر باقی‌می‌ماند. این وضعیت در اغلب مناطق غیررسمی شدیدتر بوده و خطرات زیست‌محیطی و بهداشتی را افزایش داده است [1].

مطالعه‌ای جامع توسط Ullah و همکاران (2022) نشان می‌دهد که تولید زباله در کابل در سال 2017 حدود 3.050 تُن در روز بوده است، با متوسط تولید حدود 0.61 کیلوگرم در روز برای هر نفر. جمع‌آوری ناکافی و روش‌های دفع نامناسب (مانند سوزاندن و دفن هرزگاهی) منجر به افزایش آلودگی هوا، خاک و منابع آب می‌شوند[10].

همچنین پژوهشی در سال 2022 در Journal of Architecture, Planning & Construction Management نشان می‌دهد که فقدان قوانین اجرایی، نبود بودجه، کمبود تجهیزات، فقدان نیروی متخصص و ضعف فرهنگ محیط‌زیستی، از اصلی‌ترین موانع اجرای سیستم مدیریت پسماند و فاضلاب در ساکن‌گاه‌های غیررسمی است [11].

پیامدهای این وضعیت شامل افزایش شیوع بیماری‌های منتقله از آب و خاک، تنفس هوای آلوده ناشی از

سوزاندن زباله، جذب آفت‌ها و حشرات بیماری‌زا، و خطرات جدی برای منابع آب زیرزمینی است.

در نتیجه، برقراری سیستم مؤثر مدیریت زباله و شبکه جمع‌آوری فاضلاب در این مناطق نیازمند رویکردی ساختاری و مشارکتی است: تدوین قوانین قابل اجرا، تأمین بودجه تحت نظارت، آموزش جامعه محلی، و طراحی زیرساخت‌های مناسب (لوله‌کشی محلی، سپتیک استاندارد، جمع‌آوری منظم زباله) به همراه مشارکت مردمی و پشتیبانی نهادی لازم است.

خدمات آموزش و صحت

گسترش ساحات غیرپلانی در شهر کابل طی دو دهه اخیر، نتیجه‌ی مستقیم مهاجرت‌های بی‌رویه، جنگ‌های داخلی، ضعف در سیاست‌گذاری شهری و نبود برنامه‌ریزی منسجم بوده است. این مناطق که در حاشیه شهر توسعه یافته‌اند، به‌طور عمده فاقد زیرساخت‌های اساسی خدمات عمومی، به‌ویژه آموزش و صحت، می‌باشند. نبود این خدمات نه‌تنها سطح کیفیت زندگی ساکنان این مناطق را پایین نگه می‌دارد، بلکه زمینه‌ساز تشدید فقر، گسترش بی‌سوادی و افزایش بیماری‌های قابل پیشگیری در سطح شهر نیز شده است.

در عرصه آموزش، ساحات غیرپلانی کابل با کمبود مکاتب رسمی، نبود ساختمان‌های آموزشی مناسب، و کمبود معلمان متخصص مواجه‌اند. طبق یافته‌های میدانی، بیشتر کودکان این مناطق به دلیل فقر، فاصله مکاتب، نبود امنیت، یا عوامل فرهنگی، از ادامه تحصیل باز می‌مانند. پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه توسعه انسانی افغانستان نشان می‌دهد که نرخ ثبت‌نام در مکاتب ابتدایی در این مناطق به‌مراتب پایین‌تر از میانگین شهری است، و این موضوع به شکل گسترده‌ای بر آینده تحصیلی و شغلی نسل جوان تأثیر منفی می‌گذارد .

شماره	ساحات غیرپلانی (%)	ساحات پلانی (%)	نوع خدمات
1	50%	85%	دسترسی به مکتب ابتدایی
2	35%	75%	دسترسی به لیسه
3	30%	70%	کیفیت تدریس و امکانات
4	25%	65%	ثبت‌نام دختران
5	40%	80%	دسترسی به کلینیک صحی
6	20%	60%	دسترسی به شفاخانه
7	25%	70%	موجودیت داکتر دایمی
8	55%	90%	دسترسی به خدمات واکسین

منبع: وزارت معارف افغانستان – آمار سالانه مکاتب، 1400-1401

جدول5: خدمات آموزش و صحت در ساحات پلانی و غیرپلانی شهر کابل

در حوزه صحت، نبود مراکز صحی ابتدایی در بسیاری از ساحات غیررسمی باعث شده است که دسترسی به خدمات درمانی محدود باشد. در مواردی که کلینیک‌های نزدیک وجود دارند، مشکلاتی چون کمبود دارو، تجهیزات ناکافی، نبود پرسونل آموزش‌دیده، و فاصله جغرافیایی دسترسی ساکنان را دشوار می‌سازد.

پژوهش Najafizada et al. (2014) نشان می‌دهد که در بسیاری از این مناطق، مراقبت‌های دوران بارداری، واکسیناسیون کودکان و خدمات عاجل صحی، یا به‌صورت ناکامل ارائه می‌شود یا اصلاً در دسترس نیست. این وضعیت منجر به شیوع بیماری‌های قابل پیش‌گیری، افزایش مرگ‌ومیر مادران و نوزادان، و کاهش سطح سلامت عمومی در مناطق محروم شهر گردیده است.

در پاسخ به این خلاها، برنامه «کارکنان صحی جامعه (Community Health Workers) از سوی وزارت صحت عامه با همکاری نهادهای بین‌المللی راه‌اندازی شد. طبق گزارش رسمی، بیش از 20000 داوطلب در سراسر کشور در ارائه خدمات ابتدایی صحی، به‌ویژه در مناطق دورافتاده و غیرپلانی، نقش دارند. هرچند این برنامه در ارتقای سطح آگاهی و کاهش بیماری‌های عمومی مؤثر بوده است، اما ضعف در تأمین تجهیزات، آموزش ناکافی، و عدم هماهنگی با مراکز درمانی باعث شده تا اثرگذاری آن محدود بماند.

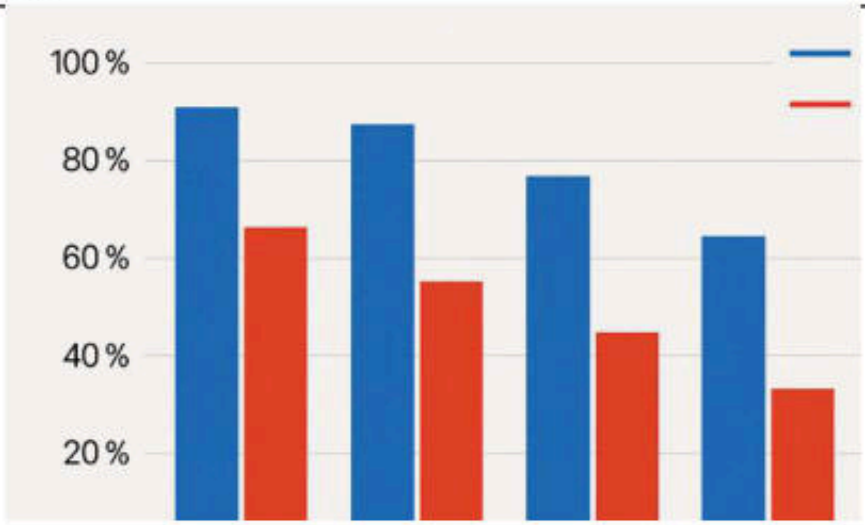

منبع UNESCO Kabul Office – Education Sector Analysis (ESA), 2022

گراف 3: خدمات آموزش و صحت در ساحات پلانی و ساحات غیرپلانی شهر کابل

از منظر راهبردی، مطالعات توسعه شهری تأکید دارند که بهبود وضعیت آموزش و صحت در این مناطق، مستلزم ترکیبی از سیاست‌گذاری دقیق، تأمین مالی پایدار، تقویت مشارکت نهادهای محلی و جامعه محور، و هماهنگی میان بخش‌های آموزش، صحت و شهرسازی است. تنها با چنین رویکرد چندبُعدی و ساختارمند، می‌توان مسیر دسترسی عادلانه به خدمات عمومی را در ساحات غیررسمی شهر کابل هموار ساخت.

در نهایت می توان خدمات پایه در ساحات پلانی و غیر پلانی در گراف طور ذیل خلاصه نمایم.

منبع: نویسنده

گراف 4: خدمات اساسی و پایه در ساحات پلانی و ساحات غیرپلانی شهر کابل

بحث و تحلیل

نتایج نشان می‌دهد که شکاف جدی در ارائه خدمات میان نواحی پلانی و غیرپلانی وجود دارد. نبود سند قانونی ملک، یکی از موانع اصلی سرمایه‌گذاری نهادهای دولتی در توسعه خدمات این نواحی است. همچنین، نبود چارچوب روشن قانونی برای ساحاتی غیرپلانی، مانع از شمول آنان در برنامه‌های توسعه شهری می‌گردد. مقایسه تطبیقی با تجارب بین‌المللی نشان می‌دهد که مشارکت فعال جامعه محلی، ایجاد صندوق‌های محلی توسعه، و افزایش شفافیت نهادی می‌تواند مسیر بهبود را تسهیل کند.

از سوی دیگر، مشارکت مردمی و نهادهای محلی در برخی مناطق نشان داده است که راهکارهای خرد و بومی می‌تواند در کوتاه‌مدت وضعیت را بهبود بخشد. افزایش آگاهی شهروندان، تقویت ظرفیت شوراهای محلی، و ارائه آموزش‌های فنی برای نگهداری تأسیسات، از جمله رویکردهای مؤثر شناخته شده‌اند.

تحلیل فضایی خدمات شهری در قالب ساحات غیرپلانی

ساحات غیرپلانی کابل غالباً در مناطق کوهپایه‌ای، پرشیب، یا خارج از دسترسی آسان موقعیت دارند. این ویژگی جغرافیایی سبب کاهش حضور فزیکی نهادهای خدماتی شده است. تحلیل فضایی نشان می‌دهد که حتی در نواحی با جمعیت زیاد، تراکم خدمات بسیار پایین بوده و فاصله فیزیکی با مراکز خدماتی بیشتر از حد معیاری است. در نتیجه، الگوی پراکندگی خدمات شهری در این ساحات با اصول عدالت فضایی و دسترسی برابر مغایرت دارد.

بررسی تعامل نهادهای رسمی با واقعیت‌های غیرپلانی شهری

در ساختار موجود، بیشتر سیاست‌گذاری‌های خدمات شهری بر اساس پلان شهری رسمی است که عملاً ساحات غیرپلانی را نادیده گرفته است. این شکاف میان برنامه رسمی و واقعیت اجتماعی باعث شده است تا ارگان‌ها یا مداخله نکنند یا مداخلات آن‌ها بی‌اثر باشد. نبود چارچوب حقوقی مشخص برای شناسایی، ثبت و به‌رسمیت‌شناختن این مناطق، چالش تعامل و برنامه‌ریزی مؤثر را دوچندان کرده است.

تأثیر نادیده‌گرفتن ساحات غیر پانی بر توسعه پایدار شهری

توسعه پایدار شهری مستلزم پوشش همگون تمام ساحات شهری است. نادیده گرفتن ساحات غیرپلانی نه تنها مانع دستیابی به اهداف توسعه پایدار (SDGs) می‌شود، بلکه منجر به افزایش فقر شهری، آلودگی محیط، و بحران‌های بهداشتی می‌گردد. در چنین وضعیتی، امنیت شهری، همبستگی اجتماعی، و فرصت‌های رشد اقتصادی به‌صورت نابرابر توزیع می‌شوند، که به شکل‌گیری شهرهای دوگانه (Dual Cities) منجر خواهد شد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

بررسی وضعیت خدمات شهری در ساحات غیرپلانی شهر کابل نشان می‌دهد که این نواحی با محرومیت گسترده از خدمات اساسی مانند آب آشامیدنی سالم، برق پایدار، سیستم فاضلاب مؤثر، جمع‌آوری مناسب زباله، خدمات آموزشی و صحی مواجه‌اند. این شکاف شدید در توزیع خدمات، جلوه‌ای آشکار از نابرابری فضایی و بی‌عدالتی اجتماعی در توسعه شهری کابل است.

عوامل اصلی این وضعیت شامل موارد زیر است:

1. نبود سند رسمی ملکیت، که مانع از سرمایه‌گذاری رسمی در زیرساخت‌ها می‌شود.
2. ضعف در هماهنگی میان نهادهای خدمات‌رسان و نبود چارچوب نهادی مؤثر.
3. کمبود منابع مالی و تخصیص ناکافی بودجه به نواحی غیررسمی.
4. بی‌توجهی به عدالت فضایی در برنامه‌ریزی شهری.
5. محدودیت جغرافیایی و فضایی بسیاری از این نواحی که در مناطق پرشیب، کوهستانی یا دورافتاده واقع شده‌اند.

همچنین مشخص شد که با وجود چالش‌های گسترده، ظرفیت‌های بالقوه‌ای مانند انسجام اجتماعی، ساختارهای محلی خودجوش، و آمادگی ساکنان برای مشارکت در طرح‌های بهسازی وجود دارد که باید مورد توجه قرار گیرد.

پیشنهادات

پیشنهادات عملی و ساختاری برای بهبود خدمات شهری در ساحات غیرپلانی کابل

در ادامه، بر اساس محتوای مقاله علمی که تا اکنون روی آن بحث صورت گرفت، چند پیشنهاد جامع و معقول برای ارتقاء وضعیت خدمات شهری در ساحات غیرپلانی شهر کابل ارائه می نمایم. این پیشنهادات مبتنی بر داده‌های میدانی، تحلیل کیفی و ساختار مشکلات مشخص‌شده در مقاله تنظیم شده‌اند:

1. ایجاد چارچوب حقوقی و ثبت رسمی مالکیت زمین
2. انکشاف خدمات بنیادی با رویکرد تدریجی و مشارکتی
3. ادغام ساحات غیرپلانی در برنامه‌ریزی شهری رسمی
4. تقویت مشارکت نهادهای محلی و نهادینه‌سازی بودجه‌گذاری محله‌ای
5. ارتقای آموزش و صحت از طریق خدمات سیار و کارکنان جامعه‌محور
6. اصلاحات در سیاست‌گذاری انرژی برای مناطق غیرپلانی

7. تدوین نقشه GIS از خدمات شهری و تحلیل فضایی نیازها
8. افزایش آگاهی عمومی و ترویج فرهنگ شهروندی

جمع بندی

بهبود خدمات شهری در ساحات غیرپلانی کابل نه از طریق مداخلات عظیم دولتی، بلکه از مسیر تدریج، مشارکت، شفافیت و هماهنگی میان‌نهادی ممکن است. تجربهٔ کشورهایی مانند هند و برازیل نشان می‌دهد که با بهره‌گیری از ظرفیت‌های محلی، حتی در شرایط مالی محدود نیز می‌توان تحول ساختاری ایجاد کرد.

ماخذ

[1] UN-Habitat. (2025). Overview of informal settlements and sanitation challenges in Kabul. Kabul: UN-Habitat.

[2] Payne, G., & Majale, M. (2004). The Urban Housing Manual: Making Regulatory Frameworks Work for the Poor.

[3] UN-Habitat Afghanistan. (2018). Kabul Urban Analysis Report.

[4] World Bank. (2022). Water Resource Management in Urban Afghanistan

[5] Ministry of Education Afghanistan, 2021

[6] WHO Kabul Health Survey, 2022

[7] UN-Habitat. (2021). City Profile of Kabul. Nairobi: United Nations Human Settlements Programme.

[8] Central Statistics Organization (CSO). (2020). National Risk and Vulnerability Assessment 2019–2020. Kabul: CSO.

[9] Afghanistan Urban Water Supply and Sewerage Corporation (AUWSSC). (2019). Annual Performance Report. Kabul: AUWSSC.

[10] Supporting Electrification Policy in Fragile States, 2020

[11] Karimi, M. H., et al. (2020). An overview of sewage system management in Kabul. RePA Proceedings Series, 108, 102–109.

بیوگرافی مؤلفان

حسیب شاه وزیری، متولد سال 1372 خورشیدی در ولسوالی برکی‌برک ولایت لوگر می‌باشد. دوره ابتدایی ومتوسطه را در مکتب عبدالرحمن پژواک به پایان رسانده و در سال 1390 از این مکتب فارغ‌التحصیل گردیده است.ایشان تحصیلات عالی خود را در رشته مهندسی در دانشگاه کابل آغاز نموده و در سال 2020 میلادی موفق به اخذ مدرک لیسانس گردیده‌اند. در ادامه مسیر علمی، در مقطع ماستری رشته پلانگذاری و طراحی شهری تحصیل نموده‌اند.آقای وزیری دارای هشت سال تجربه کاری به‌عنوان استاد مضامین علوم ساینسی و آمادگی کانکور می‌باشند. همچنان، به مدت پنج سال در سمت مدیر پروژه (Project Manager) در شرکت «روشان گروپ» ایفای وظیفه نموده‌اند.زمینه‌های مورد علاقه‌ی ایشان شامل توسعه شهری پایدار، برنامه‌ریزی شهری، بهسازی سکونتگاه‌ها و آموزش علمی جوانان می‌باشد.

پوهنیار محمد شفیق صدیقی فرزند عبداللطیف، در سال 1366 خورشیدی در ولایت پروان دیده به جهان گشود. وی پس از ختم دوره لیسه و سپری نمودن موفقانه کانکور عمومی، شامل پوهنتون کابل گردید و بعد از گذراندن سال نخست تحصیل از طریق بورسیه دولتی عازم کشور روسیه شد.نامبرده در سال 1392 خورشیدی پس از تکمیل تحصیلات عالی خویش در رشته مدیریت و پلانگذاری شهری به سویه ماستر فارغ گردید و بلافاصله در بخش های پلانسازی وزارت شهرسازی و مسکن جذب شد. پس از مدتی، به حیث کارشناس ارشد شهرسازی در وزارت شهرسازی ایفای وظیفه نمود.وی در سال 1397 خورشیدی به سمت رئیس بهسازی شاروالی کابل مقرر گردید و در سال 1400 خورشیدی افتخار عضویت کادر علمی پوهنتون پولیتخنیک کابل را کسب نمود و تا امروز مصروف خدمت به نسل آینده کشور میباشد.

پوهندوی محمد یونس وفا در سال 1359 در ولایت غزنی دیده به جهان گشوده و بعد از تکمیل دوره مکتب، در سال 1379 از طریق امتحان سراسری کانکور شامل دیپارتمنتمهندسی پوهنتون پولی تخنیک کابل گردیده است. در سال 1384 به درجه اعلی و به سویهلیسانس از این رشته فارغ التحصیل گردیده و در اواخر سال 1385 شامل کادر علمیدیپارتمنت مهندسی گردیده است. بعد از تکمیل دوره ماستری در رشته مهندسی و طراحیشهری در کشور جمهوری سلواکیا در سال 1388 دوباره به کشور عودت نموده است. نامبرده یکی از مؤسسین دیپارتمنت شهرسازی در سطح کشور می باشد که بعد از تأسیس آن در سال 1392 تا اکنون در این دیپارتمنت ایفای وظیفه می نماید. در پهلوی وظیفه مقدس استادی، از سال 1399 به اینسو مسئولیت آمریت انکشاف مسلکی (PDC) پوهنتون پولی تخنیک کابل را نیز به عهده دارد.